

*Шкута О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
юридичного факультету
Херсонського державного університету*

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА УХИЛЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. У даній статті розглянута об'єктивна сторона ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі, а також запропоновані деякі шляхи удосконалення та оптимізації Кримінального кодексу України.

Ключові слова: об'єктивна сторона, ухилення, відбування покарання, обмеження волі, позбавлення волі, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. Вивчення об'єктивної сторони ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі забезпечує значна кількість кримінально-правових норм. Кримінальний закон забороняє посягання на життя людини, її здоров'я та власність. Проте існує вузьке коло норм Кримінального кодексу України (далі – КК), призначених безпосередньо для правового забезпечення охорони режиму функціонування виправних установ та місць тримання осіб під вартою. Такий кримінально-правовий захист визначено у ст. 390 КК «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі».

Ступінь дослідження проблеми. Норми кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарань у виді обмеження волі та позбавлення волі, а також практика їх застосування вивчалися багатьма вченими. Вагомий внесок у вирішення проблем кримінальної відповідальності за ці посягання зробили М. І. Бажанов, О. В. Бринзанська, В. Б. Василець, І. С. Власов, В. О. Глушков, В. І. Горобцов, Т. А. Денисова, О. М. Джуца, Т. М. Добровольська, В. І. Єгоров, П. С. Єлізаров, М. І. Загородников, А. М. Зубков, В. Д. Іванов, М. Й. Коржанський, А. М. Лебедев, М. О. Линенко, А. І. Лукашов, К. В. Мазняк, П. П. Михайленко, А. С. Михлін, М. О. Огурцов, О. М. Павлухін, О. І. Плужнік, Ш. С. Рашковська, А. П. Романов, В. К. Сауляк, В. В. Сташис, М. О. Стручков, І. М. Тяжнова, Ю. К. Шевелєв та ін.

Однак у працях цих вчених розглядалися або ж у цілому проблеми кримінальної відповідальності за посягання на правосуддя, або ж відповідальності за схожі злочини, що порушують нормальну діяльність виправних установ. Ґрунтовного теоретико-правового дослідження ухилення від відбування покарань у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, на жаль, не проводилося.

Метою статі є вивчення об'єктивної сторони ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі з метою визначення напрямів удосконалення норм КК України.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона будь-якого злочину визначається у його зовнішньому прояві. Це процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на суспільні відносини, які охороняються законом, що розглядається із зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, котрі починаються із злочинного діяння суб'єкта і закінчуються наступом злочинного результату [1, с. 153].

Ми не погоджуємося з деякими науковцями, які вважають за необхідне об'єднати ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК), злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК), дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК), втечу з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК) в одну статтю КК аргументуючи спільним основним безпосереднім об'єктом – режим відбування покарання у виправних установах та режим тримання під вартою, а вчинення дій – дезорганізує роботу виправних установ та місць тримання під вартою [2, с. 232].

На нашу думку, у розподілі цих злочинів проти правосуддя на різні склади злочинів важливу роль відіграє саме їх об'єктивна сторона. У ст. 390 КК викладені три самостійні склади злочинів. В ч. 1 ст. 390 КК України передбачена відповідальність засудженого до обмеження волі за: 1) самовільне залишення місця обмеження волі; 2) злісне ухилення від робіт; 3) систематичне порушення громадського порядку чи встановлених правил проживання.

Злочин себе вичерпує за умови, що засуджений до обмеження волі: по-перше, без належного дозволу, тобто самовільно, залишає місце відбування покарання (наприклад, виїхав до іншого населеного пункту).

По-друге, відкрито ігнорує неодноразові вимоги представників адміністрації про необхідність працювати, за умови реальної можливості працювати. У контексті даної норми вважаємо, що особа може бути притягнутою до кримінальної відповідальності за умови хоч би одного прогулу чи запізнення на роботу – понад 4 години.

У той же час, у зв'язку із гуманізацією кримінально-виконавчої політики України, були внесені зміни до ст. 118 КВК, які визначили працю не як обов'язок засудженого, а як його право [3]. Тобто, законодавець визначає відповідальність засудженого до обмеження волі у випадку його ухилення від обов'язку працювати, у той же час звільняючи від такої відповідальності засудженого до позбавлення волі.

Дані норми носять деякі протиріччя, порушуючи принципи кримінально-виконавчого права, тому, на нашу думку, слід скасувати зміни даної норми, оскільки праця є ефективним засобом виправлення засудженого і відмова від неї віддаляє від його ресоціалізації.

По-третє, три і більше разів порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, належно задокументовані. Під систематичним порушенням громадського порядку або встановлених правил проживання у частині першій ст. 390 КК України слід розуміти вчинення особою, засудженою до обмеження волі, не менше трьох адміністративних правопорушень, спрямованих на порушення нормального середовища в кримінально-виконавчій установі [4, с. 1062].

Зокрема, як систематичне порушення громадського порядку можуть бути кваліфіковані дрібне хуліганство, порушення

тиші в громадських місцях та інші діяння, передбачені гл. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за які винна особа притягувалась до адміністративної відповідальності. Систематичне порушення встановлених правил проживання полягає у скоєнні засудженим не менше трьох дисциплінарних проступків, що порушують заборони, встановлені Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Інструкцією з організації порядку та умов виконання покарання у виді обмеження волі та ст. 59 КВК України.

Ми погоджуємося з Бринзанською О. В, що діяння, передбачені частиною першою ст. 390 КК України, не повинні бути віднесені до ухилення від покарання у виді обмеження волі з таких міркувань. По-перше, самовільне залишення місця обмеження волі фактично являє собою втечу з кримінально-виконавчої установи, у якій виконується даний вид покарання. Залишення виправного центру, як і виправної (виховної) колонії, є самовільним у тому випадку, коли воно вчинене без спеціального дозволу адміністрації або за відсутності законних підстав.

Тому правові наслідки самовільного залишення місця обмеження волі та місця позбавлення волі було б логічним закріпити в одній статті кримінального закону, доповнивши ст. 393 КК України відповідною вказівкою. По-друге, злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі, за своєю сутністю не є ухиленням від покарання [5, с. 47].

У ч. 2 і ч. 3 ст. 390 КК встановлена відповідальність за не повернення до місця відбування покарання особи, засудженої до обмеження волі та відповідно до позбавлення волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства, певним категоріям засуджених може бути дозволено короткочасні виїзди за межі виправних установ зв'язку з винятковими особистими обставинами. Як один із засобів забезпечення повернення засудженого до місця відбування покарання є визначення відповідальності у ст. 390 КК.

Неповернення засудженого до виправної колонії означає, що ця особа прийняла рішення ухилитись від виконання вироку, яким її засуджено до обмеження або позбавлення волі. Вона не вживає ніяких заходів до повернення до колонії й може вживати заходів, щоб уникнути подальшого відбування покарання. Враховуючи, що об'єктивна сторона цього злочину характеризується неповерненням до місця обмеження чи позбавлення волі або несвоєчасним поверненням, то момент неповернення чи несвоєчасного повернення і визначає момент закінчення злочину.

Зрозуміло, що несвоєчасним поверненням засудженого до місця обмеження чи позбавлення волі, вважається повернення засудженого до виправної установи після встановленого терміну. Однак, серед науковців триває дискусія щодо визначення проміжку часу, після якого можна було б вести мову про несвоєчасне повернення як ознаку злочину, передбаченого ч. 2 та ч. 3 ст. 390 КК.

Так, А. Ф. Антонов відзначає, що незначне за часом запізнення не тягне відповідальності на підставі ч. 2 ст. 7 КК [6, с. 728]. Згадана норма не визнає злочином дію або бездіяльність, що хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не являє суспільної небезпеки.

В постанові № 2 Пленуму Верховного суду України від 26 березня 1993 р. роз'яснені щодо несвоєчасного повернення засудженого до місця позбавлення волі немає. У згаданій постанові йдеться лише про недопустимість засудження за са-

мовільне залишення виправної колонії-поселення осіб, які не намагались ухилитися від відбування покарання і добровільно повернутися до колонії-поселення через нетривалий час після її залишення [7, с. 263].

Як бачимо, чітко визначеного проміжку часу, по закінченню якого можна вважати наявністю об'єктивної сторони несвоєчасного повернення засудженого до місця позбавлення волі, немає. Такі поняття, як «нетривалий час», «незначне за часом запізнення» можна трактувати по-різному: як година, кілька годин, доба або навіть більше.

Безумовно, що для встановлення складу передбаченого ч. 2 та ч. 3 ст. 390 КК злочину, необхідно встановити наявність всіх об'єктивних і суб'єктивних елементів. Проте і об'єктивні ознаки повинні бути чітко окреслені. З цієї метою звернемося до інших норм КК та інших нормативних документів.

Так, в ст. 407 КК передбачена відповідальність за самовільну відлучку і чітко окреслені строки, по закінченню яких дії винного кваліфікують як передбачений згаданою статтею злочин. У ч.1 ст. 407 КК зазначено: «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відраження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця».

В Кримінальному кодексі Республіки Польща передбачено відповідальність за ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі і чітко зазначено строки, по закінченню яких настає кримінальна відповідальність. У § 2 ст. 242 КК Республіки Польща сказано: «Особа, яка, користуючись дозволом на тимчасове залишення виправної установи або слідчого ізолятора без нагляду на підставі постанови суду чи правового припису іншого державного органу, не повернеться без обґрунтованої причини не пізніше, ніж через три дні після закінчення назначеного строку, підлягає грошовому штрафу, покаранню обмеженням волі або позбавленням волі на строк до 1 року».

Кримінально-виконавче законодавство України передбачає можливість надання певним категоріям засуджених права на короткочасні виїзди за меж виправних установ. За таких умов немає перешкод і для сприйняття понад триденного терміну запізнення при поверненні до виправної установи як об'єктивної ознаки ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі. З одного боку, – це прояв гуманізму щодо засуджених, з іншого, – сприяння законності при проведенні досудового слідства та розгляду справи в суді. Адже однозначне розуміння об'єктивної сторони ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі сприятиме законності їх діяльності.

Якщо для засуджених передбачено надання дозволу залишити виправну установу не лише один раз, то навряд чи засуджений буде спізнюватись, оскільки при порушенні режиму він буде позбавлений такого права. Це право стимулюватиме законну поведінку засудженого, сприятиме досягненню мети покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі, пробудить у засудженого бажання спільними зусиллями виховати в себе риси, необхідні для життя в суспільстві, зокрема, відповідальність і потребу дотримання правопорядку, зменшивши при цьому ймовірність рецидиву [2, с. 104].

Поважні причини, через які засуджений з'явився до місця відбування покарання із запізненням, можуть бути враховані судом як обставини, що пом'якшують покарання (ст. 66), а за наявності підстав – розцінені як обставини, що виключають злочинність діяння (передбачені ст. 39 і 40) [2, с. 1233].

Якщо засуджений, якому дозволено короткостроковий виїзд з місця обмеження волі або позбавлення волі, не повертається до виправної колонії чи повертається до колонії не в установленний термін через об'єктивні підстави, то у його діяннях ознак складу злочину передбаченого ст. 390 КК України не має. Безумовно, що такі причини неповернення чи несвоєчасного повернення засудженого до місця позбавлення волі мають бути підтверджені відповідним документом (наприклад, довідкою залізниці про припинення руху через певні обставини; медичною довідкою; довідкою органу влади). Також, засуджений зобов'язаний завчасно повідомити про неможливість свого прибуття до установи виконання покарання [9].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, зробимо наступні висновки та позиції. Самовільне залишення місця обмеження волі фактично являє собою втечу з кримінально-виконавчої установи. Інші діяння, передбачені частиною першою ст. 390 КК України, а саме злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі, за своєю сутністю є ухиленням не від відбування покарання, а від виконання обов'язків, покладених на засуджених до обмеження волі, визначених у ст. 59 КВК України.

Для вдосконалення кримінально-правової охорони діяльності установ кримінально-виконавчої системи пропонуємо виключити частину першу зі ст. 390 КК України, з одночасним внесенням змін до статей 391 та 393 КК України. Одержані висновки мають значення для визначення соціальної сутності злочину, передбаченого частиною першою ст. 390 КК України, а також розмежування ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі від інших злочинів проти кримінально-виконавчої системи.

Крім того, бажано нормативно врегулювати визначення кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі особі, якій дозволено короткостроковий виїзд і яка не повернулася до місця відбування покарання протягом трьох діб після закінчення зазначеного строку.

Література:

1. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Загальна частина: курс лекцій. – К.: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996.

2. Плузнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та режим тримання під вартою : дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук / Плузнік О. І. – К., 2003. – 201 с.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 8.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1186-18>.
4. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / Ю. В. Баулін та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К., 2003. – С. 1062.
5. Бринзанська О. В. Окремі проблеми кваліфікації ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та шляхи їх розв'язання / О. В. Бринзанська // Судова апеляція. – 2009. – № 2 (15). – С. 46-51.
6. Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. комментарий. – К.: Правові джерела, 1998. – С. 726-730.
7. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 11. – С. 257-266.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка [8-ме вид., переробл. та допов.]. – К.: Юрична думка, 2013. – 1233 с.
9. Про затвердження інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 22.11.2014 № 3361/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1372-11>.

Шкута А. А. Объективная сторона уклонения от отбывания наказаний в виде ограничения и лишения свободы

Аннотация. В данной статье рассмотрена объективная сторона уклонения от отбывания наказания в виде ограничения свободы и в виде лишения свободы, а также предложены некоторые пути совершенствования и оптимизации Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: объективная сторона, уклонения, отбывания наказания, ограничения свободы, лишения свободы, Уголовный кодекс Украины.

Shkuta O. The objective side avoidance of penalties in the form of restriction and deprivation of liberty

Summary. This article deal with the objective aspect of evading of punishment serving in the form of restrictions on freedom and imprisonment, as well as some proposed ways to improve and optimize the Criminal Code of Ukraine.

Key words: objective aspect, evasion, punishment serving, restrictions on freedom, imprisonment, the Criminal Code of Ukraine.